

Karin Karakaşlı*

* Yazar, Agos gazetesi.

Özrü Devlet Dilesin, İnsanlar Birbirini Dinlesin

Anma sadece tarihin bir gününe dair bir eylem değildir. Hatırlamayı ya da unutmamayı tercih ettiğimiz kişi ya da olay, aslında geleceğimize dair gizli bir akit de içerir. 24 Nisan tarihi ülkemizde çok değil, birkaç yıl öncesine kadar 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın sonrasındaki bir gündü. Takvimdeki herhangi bir gün. Oysa aynı tarih, Ermeni dünyası için en derin yasın ifadesiydi ve bunca yıl aslında kitlesel acının idrak ve kabulü için muhatabını bekledi.

24 Nisan 1915'te aralarında Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi milletvekili, yazar, sanatçı, doktor, gazeteci, avukat ve din adamlarının da bulunduğu 236 Ermeni aydını bir gece vakti evlerinden alınıp Ayaş ve Çankırı'ya doğru sürgüne çıkarıldı. Birkaç istisna dışında hepsi öldürüldü. Önce sesini kaybeden Anadolu'nun Ermeni halkı ise Mayıs ayı itibariyle İttihat Terakki yönetiminin sistematik kıyımına maruz kalarak çoluk çocuk, kadın, yaşlı kabileler halinde Suriye çöllerine, Der Zor'a doğru sürüldü. Yollarda Teşkilat-ı Mahsusa çetelerinin saldırılarına uğradılar, açlıktan ve hastalıktan kırıldılar ve neden sonra zaten bu yolların dönlüşsüz olduğunu, varılacak hiçbir yer olmadığını anladılar. Bir mezar taşları bile olmadı, anonim kemik yığınlarına döndüler.

1914'te milyon rakamlarla ifade edilen Ermeni halkından 1917'ye gelindiğinde memleketlerinde kimseler kalmamıştı. Gelgelelim kalan kadar Ermeni ve canlarını mucizevi şekilde kurtarıp kendilerine çeşitli ülkelerde ikinci vatanlar edinen diaspora Ermenileri ve bugün halen Türkiye'nin sınırı kapalı bulunan tek komşu ülkesi Ermenistan'daki Ermeniler, simgesel bir ağırlıkla tarihlerindeki bu insanlık suçunun idrak ve kabulünü bekliyor. Elbette tarih, inkâr edilince yok olmuyor ama inkâr edilen tarih, geçmişin acılarından azade bir gelecek kurabilme ihtimaline sekte vuruyor.

Resmî tarih yazımının "ihanet eden iç mihrak Ermenilerinin Doğu'dan güvenlik sebebiyle sürülmesi" şeklinde ele aldığı ve ardından da derin bir suskunluğa mahkûm ettiği 1915, birkaç yıldan beri Türkiye'de de anılıyor. Bu yıl 24 Nisan'da gerçekleşen anmalar ise birbirini bütünleyen farklı anlamlar içeriyordu. Taksim Meydanı'nda düzenlenen törende geçen yıllara göre artan bir kalabalık vardı. Anmaya katılanlar İstanbul'dan sürgüne ve ölüme gönderilen Ermeni aydınların siyah-beyaz fotoğraflarını taşıyorlardı. Anmada Türkiye Ermenileri ve Türkiyeliler dışında diasporadan özel olarak gelen Ermeniler de vardı. Yine aynı gün aydınların tutuklu kaldığı, şimdilerin Türk İslâm Eserleri Müzesi olan, o zamanların Merkez Cezaevi önünde, varlığı sona eren 2 bin 300 Ermeni köyünün isimlerinin yazıldığı bir pano hazırlandı. Yok olan köyler ve geçmişi silinmiş tutukevi bir başlarına çok şey anlattı. Burada yapılan anmada ilk kez Süryaniler de hazır bulundu. Anmada konuşan İsveç Asuri Gençlik Federasyonu'ndan Şabo Boyacı, binlerce Süryani'nin 'Seyfo' (Kılıç) olarak adlandırılan kıyımdan geçirildiğini belirtti:

Türkiye'nin gerçek bir barışı aradığı bugünlerde geçmişle yapılamayacak bir hesaplaşmanın nafîle çabalar olacağı aşikârdır. Barışın tesis edilmesi inanç birliği üzerinden değil, ancak ve ancak insani değerler üzerinden kurulduğu zaman anlamlı olacaktır.

İzmir Basmane, Diyarbakır, Adana, Batman, Ankara ve Bodrum'daki etkinliklerle birlikte anma geleneği bu yıl ülke geneline yayıldı. Dersim Ermenileri Derneği'nin Dersim'de düzenlediği ilk anma ise Ermeni kimliklerini gizli olarak yaşamak zoruna bırakılanların sesini ulaştırdı bize. Anmada konuşan Serkan Sariateş şöyle diyordu:

Dersim'e sığındık ve ölmedik ama tam 98 yıldır susuyoruz. Susmak, yutkunarak yaşamak zorunda olmak, belleğindeki ve hikâyeni konuşamamak zamana terk edilmiş manastırlarda mum yakamamak, insanın içindeki ağlatıyı mırıldanamaması, bazen ölümden daha ağır bir duygudur. 98 yıl sonra ilk kez kendimiz olarak konuşuyoruz, adımızla konuşuyoruz.

Nehrin ve Kabrin Kıyısında

İstanbul'daki anmaların dışında, çok önemseydiğim iki özel buluşma daha yaşandı. Diyarbakır Barosu'nun ev sahipliğinde, Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla, "Tehcirin Yıldönümünde Diyarbakır Ermenileri" başlıklı bir konferans düzenlendi. Konferansa Gomidas Enstitüsü Direktörü ve *Mavi Kitap*'ın editörü tarihçi yazar Ara Sarafian da katıldı. Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi, konuşmasında 1915'in Kürt tarihi ve geleceği açısından taşıdığı önemi paylaştı:

Ermeni halkına yapılan zulme, resmî politika ve uygulamalara başta Kürt aşiret ağaları olmak üzere toplumun bir kesimi de ortak olmuştur. Geçmişle yüzleşmede 'Ermeni hakikatinin' çok kilit bir mesele olduğunu düşünüyorum. Elbette resmî tarih ve ideoloji Ermeni toplumuna karşı işlenen bu utanç verici suç inkâr etmekte, bu nedenle suçun delillerini de gizlemektedir. Ancak on yıllardır çok zor şartlar altında hak hukuk mücadelesi veren Kürt toplumu, kardeş Ermeni halkına uygulanan vahşete ilişkin hakikatin ortaya çıkmasına yardımcı olmalıdır.

On Gözlü Köprü üzerinden 635 Diyarbakırlı Ermeni'nin Musul'a gönderilecekleri söylenerek keleklerle bindirildiği noktada, Sarafian ve katılımcılar Dicle Nehri'ne çiçek bıraktı. O insanlar Musul'a hiç varmadı. Şefka, bugünkü adıyla Suçeken köyüne geldiklerinde keleklerden indirildiler ve öldürüldüler. Sarafian, acının göbeğinde Kürt siyasetçileri ve halkıyla buluşarak Ermeni Soykırımı ve Süryanilerin soykırımı 'Seyfo'nun anılıyor oluşunun barış sürecinde önemli bir adım olduğunu anlattı. Sözleri ortak bir temenniydi:

Kurbanların acılarını hafifletmeyi ve yaralarını iyileştirmeyi hedefleyen bir barış ilanıdır. Biz diyoruz ki, bu süreç devam etsin, bu toprakların çocukları, Kürtler ve Ermeniler, Türkler ve Süryaniler, Araplar ve Yezidiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar korkusuzca, barış ve uyum içinde yaşasın.

Bir diğer anlamlı anma ise bir mezar başında yaşandı. İHD İstanbul Şubesi ve Ara Sarafian, 24 Nisan sabahı Kütahya Mutasarrıfı Ali Faik Ozansoy'un Zincirlikuyu'daki mezarını ziyaret etti. Ünlü şair Süleyman Nazif'in küçük kardeşi Ali Faik Bey, 1915'te Kütahya mutasarrıfıyken, sancağından hiçbir Ermeni'yi tehciere göndermemek için İttihatçılara karşı büyük bir direniş göstermiş, zorla din değiştirmelerin önüne geçmiş, dahası bölgesindeki Ermeni okullarının açılması konusunda resmî tebliğde bulunmuştu. Yıkımın ortasında biri, hayat vaat etmişti. Okul açılacaksa, o okul sıralarını dolduracak Ermeni çocuklar olacaktı.

Yayıma hazırladığı *Mavi Kitap*'ı TBMM milletvekillerine ulaştırmak üzere Şubat sonunda İstanbul'a gelen Ara Sarafian *Agos*'ta yaptığımız söyleşide şunları dile getirmişti: "Benim ülkem burası. Ben Türkiye devletine hitap ediyorum. Bunca kuşak sonra köklerim hâlâ burada." Bir de hayalini paylaşmıştı:

Türkiye olumsuz geçmişini reddeden özgür bir ülke olursa, yani insan hakları çerçevesinde aynı ahlâki standartları paylaşabildiğimiz, açıkça konuşabildiğimiz bir ülke olursa, Türkiye devleti geçmişle ilgili sorumluluğu üstlenip diaspora Ermenilerinin Türkiye vatandaşlığı için uygun görülmesi gibi sembolik jestlerde bulunabilirse, burada yaşayabilmeyi dilerim.

Bütünlük İhtiyacı

İçinden geçtiğimiz günler, otuz yıllık çok acı bir iç savaştan sonra Kürt Sorunu'nda barış umutlarının ortaya çıktığı bir zamana denk geldi. Tıpkı Sarafian gibi, yaşayabilmeyi dilediğimiz eşit vatandaşlık temelli bir ülkenin hayali mevcut hepimizde. Böyle bir ülke ise ancak bütünlüklü siyasetle mümkün olabilir.

Ne güzel sözdür şu bütünlük... Bedenen, ruhen, yüreğin ve zihinle aynı anda, aynı yerde olmayı, tam olmayı nasıl da özleriz. Ama işte bizim bütünlüklerimiz, çokluk eksik kalır. İlle de bir parçamız başka birinde, ilgisiz bir zaman ya da ortamda tutsaktır ve bütün ömrümüz parçalarımızı toparlama gayreti ile geçer. Latince aslıyla "integer" sözcüğünden türeyen "bütünlük", Hint-Avrupa dillerindeki karşılıklarında, tam anlamının yanı sıra, "doğru" ve "dürüst" anlamlarıyla da dikkat çekici. Bütünlük olmadan doğruluktan bahsetmek mümkün değil ya, sanki en çok da bunu anımsatıyor bize bu sözcük.

İnsana olduğu kadar, topluma ve onun idari aygıtı olan devlete de bütünlük lazım. Devletin bekasını tarihsel bir süreklilikle sınırlayan anlayış, şimdiye kadar devletin bütünlüğü denen şeyi var olan sınırların korunması algısıyla eşledi. Oysa bütünlük, geçmişin parçalarına sahip çıkmayı, onlardan ders alarak bugünü yaşamayı ve geleceği daha farklı kurabilmeyi de içermeli.

Devletin özür politikalarına baktığımızda maalesef bu çok ihtiyaçlı bütünlüğü görebilmemiz halen mümkün değil. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 1938'de Dersim'de yaşatılan kıyım için Dersimli Alevileri kast ederek, "Devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum" dedi. Ne var ki, Erdoğan maalesef zamanlama olarak ana muhalefet partisi CHP Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün'ün tarihî acısını paylaşan beyanı ile başlayan ana muhalefet içindeki krizi körükleme hedefi ile hareket etmişti.

Bu noktada "Böyle bir literatür varsa" sözüne dikkat çekmek gerek. Böyle bir literatür yok. Özür, hep küçültücü bir anlamla eş bu coğrafyada. Bir de tabii, özür dilendiği anda, bir gerçeğin hakkını teslim etmiş oluyorsun. Ve yine aynı anda, onun inkârı ile geçen yılların nasıl koca bir yalan olduğunu ifşa etmiş oluyorsun. Dahası, "Kim bilir başka ne yalanlar var, neler saklandı?" gibisinden başıboş bir kurdu, kamu vicdanını kemirmek üzere ortalığa bırakıyorsun. Nereden baksan çok zor iş özür. O nedenle de Başbakan'ın ağzından çıkan söz işte bu denli tarihîydi.

Gelgelelim, özrün de kendi içinde bir literatürü var. İkili ilişkilerden yola çıkalım. Özür âni, kelimelerin büyük özenle seçildiği, samimi ve vakar içinde yapılan özel bir ayın

gibidir. Her iki taraf için de zaman genişler, mekân duygusu silinir. Gerçek bir bütünleşme yaşanır.

Başbakan'ın özür zamanlaması, CHP'yi kendi kalesinden vurma noktasına denk geldi. O dönemki polemikler içinden CHP'nin Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun ifadelerini hatırlatmayı anlamlı buluyorum: “Ne acıdır ki Erdoğan'ın zihin haritası Ermeni diasporasının zihin haritasıyla aynıdır. Ama gözü öyle dönmüş ki bu Başbakan yakında Ermeni soykırımını iddialarını bu millete dayatırsa hiç şaşmam...”

Ermeni olmanın o tuhaf içgüdüyle zaten beklersiniz, sıra ne zaman size gelecek diye. İlla ki gelecektir. Ve yanıt da elbette aynı hız ve ibretlik vuruculukta çıkagelir: “Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Tayyip Erdoğan'ı Ermeni diasporasıyla aynı yere oturtacak olanın alnını karışlarım. Haddini bil diyorum.”

Oysa Ermeni diasporası denilen, 1915'ten sağ kurtulabilen Anadolu Ermenilerinin dünyaya dağılmış halleri. Ermeni diasporası dediğin toprağına, memleketine özlem, bolca acı, kırgınlık. Ermeni diasporası dediğin, inadına sürdürülen inkâr politikalarına duyulan öfke ve aslında özünde insani bir beklenti. Ermeni sözcüğünü hakaret saymayacak ve geçmişin acılarını sırtlayabilecek yürekte bir devlet adamı beklentisi. Başbakan'ın açıkladığı sınırlı sayıda belge bile, Dersim'i Tunç-eli'ne çevirmek için nasıl sistematik bir şekilde hareket edildiğini gözler önüne seriyordu. Korkomutan rütbesine sahip, sınırsız yetkili bir valinin öncülüğünde toplarla, gaz bombalarıyla girilen saldırılar. On binlerce ölü, bir o kadar sürgün ve evlatlık verilen kızlar...

Şimdi bu tablo, zaten kendi içinde 1915'i hiç akla getirmeyecek mi? Tarihten kendimize göre seçmece konu başlıklarıyla yetinerek özür dilemek, gerisini “bırak dağınık kalsın” diye bir kenarda bekletme lüksümüz var mı? Hele de aslında her şey birbirinin içine girmişken... Hele de Dersim'i bombalamakla görevlendirilen Atatürk'ün manevi kızı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen'in 1915'te ailesini kaybetmiş ve evlat edinilmiş Ermeni bir kız çocuğu olabileceği iddialarını haber yaptı diye Hrant Dink hakkında linç kampanyaları başlatılmış ve bu '1915'te sağ kalanlar' tabusuna değinmesi canına kastedilmesine gerekçe edilmişken...

Özür, öyle hodri meydan tavrıyla değil, vakar içinde dilenir. Yaralayıcı değil, şifa vericidir. Özü kabahatinden büyük olmamak adına bizzat kendi içinde koca bir sınavdır. Ve bu konuda da dünyanın küçük bilgeleri çocuklara bakmakta yarar vardır bana göre. Oyun esnasında biri diğerinin canını yakıp da sonradan “Özür dilerim” dediğinde, dudakları hâlâ taze acıdan sarkık, gözyaşlarının ortasında küçük parlak bir yıldızla dolanan çocuk, bir an karşısındakinin gözünün içine bakıp “Bir daha yapmayacaksın ama, tamam mı?” diye sorar. İşte o “Tamam” sözü her şeyi değiştirir.

İnsan Hikâyelerinin Anlattığı

Tarihin bilinçli olarak çarptırıldığı bütün coğrafyalarda idrak kapısını resmî tarih yazımı değil, alternatif kitaplar, tanıklıklar ve gayri resmî tarih kaydı olma misyonunu üstlenen edebiyat aralar. Bitlis'ten Amerika'ya göç etmiş Ermeni bir ailenin Amerika'da doğan ilk çocuğu olan William Saroyan, “ne olmuş sahi” diye sorulacak o soruyu kendi hayatı ve edebiyatıyla yanıtlar hepimiz için. Saroyan hiçbir aidiyeti olmadığı ama doğmak zorunda kaldığı bu yaban topraklarda Bitlis'i, kaybedilmiş vatanını aradı. Uzun yıllar sonra 1964'te kocaman cüssesiyle savrulduğu Anadolu yollarında, neden eski evini satın alıp da oralara yerleşmediğini şöyle anlatacaktı “Bitlis” adlı oyununda:

Şehirde hiç Ermeni yok, ben burada sadece tuhaf bir yerli olurum. 30 yıllık başarısının sonucunda yeteri kadar para kazanan Amerikalı Ermeni bir yazar, Bitlis'e gelerek ailesinin evlerini yeniden inşa ettirmeye karar veriyor. Büyükannesinin kardeşlerinin -kuzenlerinin değil- evini zengin Kürt işadamından alarak, daktilosuyla bu eve yerleşiyor. Tepelerde uzun yürüyüşlere çıkıyor ve artık orada yaşıyor. Delirmiş bir Ermeni...

İdrak edilecek o kadar çok insan hikâyesi var ki... Adından ötürü 'Komitacı' olarak kamuoyuna sunulan rahip, besteci, koro şefi, şarkıcı ve etnomüzikolog Gomidas Vartabed'in (Soğomon Kevork Soğomonyan) trajedisi, yıkımın boyutlarını anlamak için ibretlik bir örnektir. Kurduğu çoksesli korolarla, derlediği Ermeni, Türk, Kürt halk şarkılarıyla ve Ermeni kiliselerinde halen ayinlerde okunan Badarak isimli çoksesli yapıtıyla bilinen bu sanatçı ve din adamı, 24 Nisan 1915'te tutuklanarak trenle Çankırı'ya gönderildi. Yakın arkadaşları şair Mehmet Emin Yurdakul ve yazar Halide Edip'in de araya girmesiyle İstanbul'a geri getirildiğinde, sürgünde şahit olduğu insanlık dışı uygulamaların ıstırabından sonsuz bir cehennem yaratmıştı kendine. Bir daha bu cehennemden çıkamadı. 1916 sonbaharında askerî hastaneye götürülen Gomidas, 1919 tarihinde Paris'teki Villejuif Akıl Hastanesi'ne nakledildi. 22 Ekim 1935'te hastanede hayatını kaybetti. Tanımadığı yabancıları ve ağaçları bile jandarma sanıp reveranslarla selamlayacak hale gelen bu çileli ruhu öldüren neydi sahi?

Ders verdiğim Getronagan Ermeni Lisesi'nin fen laboratuvarında karşıma çıkan Nazaret Dağavaryan'dan bahsedeyim kısaca. Dağavaryan'ın sadece meslek listesi iki satır tutuyor: tıp doktoru, ziraat mühendisi, filolog, fizikçi, öğretmen, müdür, sayısız dernek yöneticisi, Ermeni Yerel Meclisi Delegeesi ve Osmanlı Meclis-i Mebusan Sivas milletvekili... Fransız Hastanesi'nde verdiği tıp konulu konferanslar siyasi propaganda olarak yaftalanınca, doktor olarak çalıştığı hastaneye hasta diye sığınmak zorunda kalıyor. Neden sonra güç bela Marsilya'ya kaçtığına, Getronagan Okulu'na da gözü gibi baktığı biyolojik numunelerini, laboratuvar malzemelerini ve mineral taşlarını bırakmış. Siyah mürekkepli inci gibi yazısıyla her bir taşın adını ve kökenini not etmiş. Geçen zamanı etiketlerin sararmışlığı ele veriyor.

Bugün meclis arşivi tutanaklarında Nazaret Dağavaryan ismine dair şu kayda rastlanıyor: "Sivas Mebusu Nazaret Dağavaryan Efendinin ziraat, baytar, meadin ve orman mevzularında yirmi yedi madde halinde tespit ettiği hususlar hakkındaki istizah takririnin müzakeresine geçilerek beş maddesi cevaplandı ve verilen takrir üzerine diğer mevaddın bütçenin müzakeresi esnasında müzakere edilmesine karar verildi."

Dağavaryan ziraat ve tarıma kafa yorarken avukat Harutyun Şahrigyan İstanbul, gazeteci Onnig Tertsagyan Van, öğretmen Hovhannes Serengülyan Erzurum, Hampartsum Boyacıyan ise Adana mebusu olarak dönüşüm getireceğine inandıkları II. Meşrutiyet adına mücadele veriyordu. Ve yine Dağavaryan toprak reformunu tartışırken, İstanbul mebusu avukat Krikor Zohrab da çocuklar ve kadınlar lehine medeni hukuk reformu istiyordu. Ermeni halkından önce halkın sesini hedef alan ve 250'ye yakın aydınını yok eden imha uygulaması ile 24 Nisan 1915'te Ayaş'a sürgüne çıkarılanları bir daha sağ gören olmadı. Dağavaryan Diyarbakır'da kurulan Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanacakları gerekçesiyle yola çıkarıldı. Yolda, arkadaşlarıyla birlikte, Teşkilat-ı Mahsusa için çalışan Çerkes Ahmet çetesi tarafından öldürüldü. Zohrab ise kafası bir taşla ezilerek katledildi. Geriye taş gibi bir sessizlik kaldı. İnkâr eden, yok sayan, korkuyla sarmalayan ölümcül bir sessizlik...

Ses Vermenin Zorluğu

Aradan çok uzun yıllar geçti. Cumhuriyet döneminin gayri Müslim azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamaları devam ettikçe, Ermeni toplumu da öğrenilmiş bir korku ile alabildiğine içine çekildi. Kırılma noktaları Cumhuriyet döneminde, 1942'deki Varlık Vergisi uygulaması ve 1955'teki 6-7 Eylül olaylarında da tekrarlandı. Birincisinde savaş koşulları bahane edilerek yalnızca azınlıklardan talep edilen ödenemez boyuttaki haksız vergiler söz konusuydu. İkincisinde ise Kıbrıs olaylarının tırmandığı dönemde Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığına ilişkin provokasyonla galeyana gelen saldırganların İstanbul'daki azınlıklara ait ev, işyeri ve kiliseleri yerle bir edişleri söz konusuydu. Ekonomi ve güvenlik açısından yaşanan bu yakın zamanlı yıkımların ardındaki "Burası sizin memleketiniz değil" mesajını okuyan azınlıklar bir kez daha göç ettiler, bir kez daha azaldılar.

Kaç kuşaklık suskunluğun ardından bir kez daha o sesi duyuran Hrant Dink, "İçimize kapandık da ne oldu... Nüfus olarak da ekonomi olarak da erimeyi durdurabildik mi?" diye sordu on yıllar sonra. Yanıtı içinde saklı bu soru kalıbı aslında çarpıcı bir saptamayı. Hrant Dink, içinden çıktığı Türkiye Ermeni toplumuna kabuğu açmalarını ve içlerindeki güzelim inciyi büyük toplumla paylaşmalarını öğretti. O aynı zamanda büyük topluma bu insanlar niye kabuğunda yaşar ve kendi incilerinden bile çekinir, onu da gösterdi. Bütün bunları da gazetesi *Agos* ile yaptı.

Türkiye'nin ilk haftalık Türkçe-Ermenice gazetesi *Agos*, Nisan 1996'da Hrant Dink'in Genel Yayın Yönetmenliği'nde kuruldu. O dönem Türkiye Ermeni Patrikliği ile PKK arasında bağ kurmaya yönelik kışkırtıcı yayınlar, Ermeni kelimesinin giderek küfre dönüşmesi ve devletin azınlık politikalarının -azınlık vakıflarının mülk edinememe sorunu başta olmak üzere- yarattığı yıkımı ilk elden kamuoyu ile paylaşmak, gazetenin temel ilkesi oldu. Buna ekonomik olarak kendi okul, kilise ve derneklerini devletten hiçbir maddi yardım almadan idame etmek durumunda olan Türkiye Ermeni toplumunun dayanışmasını sağlamak üzere, 1915 sonrası Anadolu'da gidecek okul ve yaşayan Ermeni kalmadığından İstanbul'a ya da yurtdışına göç eden ve anadilini öğrenemeyen Ermenileri kucaklama ihtiyacı da eklendi. Ermenilerin bu toprakta sanattan zanaata pek çok alandaki birikimini paylaşmak ise bir diğer hedefti.

Her yeni kurum gibi *Agos*'un da kuruluş yılları kimliğini arama ve oluşturma çabaları ile geçti. İlk dönemin hedeflerine zamanla Türkiye-Ermenistan diyaloguna katkı, Ermeni Sorunu'nu onur gözeten yeni bir üslupla konuşulabilir kılma, karşılıklı bilgilerin aktarımı, düşünce ve ifade özgürlüğü ve AB süreci çerçevesinde Türkiye'nin demokratikleşmesi gibi çok kapsamlı gündem maddeleri dâhil oldu.

Türkiye açısından bakıldığında Ermeni'ye yaklaşım belli çerçevelerle sınırlanmıştı. Kimileri için ülkedeki Ermeni, eksikliği "Ne de güzel dolma, topik yaparlardı. Zanaatkâr insanlardı" benzeri derinliksiz nostaljilerle yad edilen ama olmayış nedeni hiç sorgulanmayan bir insan türüydü, kimi kesimler içinse "potansiyel hain ve iç mihrak." Hrant Dink ilk kez Ermeni olgusunu inkâr edilemeyecek bir gerçeklik olarak kendi bedeni ve sesiyle sergiledi. Türkiye Ermeniliği ilk kez onunla bu denli görünür oldu. Dahası o Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak doğduğu memleketinin geleceği için fikir üretmekten ve emek vermektense hiç vazgeçmedi. Kürt Sorunu, başörtüsü, Türkiye-AB ilişkileri gibi sayısız konuya kendi deneyimlerinden yola çıkarak katkı sundu.

Hrant Dink'e göre Ermeni Sorunu ancak bilginin serbestçe dolaşımında olduğu, gerçek anlamda demokratikleşebilmiş bir toplumda layıkıyla ele alınabilirdi. Dolayısıyla tarihe dair dıştan dayatmacı tasarı süreçleriyle aşırı milliyetçi kesimleri tetiklemek dışında bir sonuç sağlamak mümkün değildi. Alternatif tarih kaynaklarının, toplantıların varlığını hararetle

destekledi, her ortamda insan hikâyeleri üzerinden 1915'te neler yaşandığını paylaşmayı denedi. Ad koymayı ise karşısındakine bıraktı.

Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in Ermeni kökenli olabileceği iddialarını içeren haberi de, Ermeni tabusunu ölenler değil, kalanlar üzerinden tartışmak için bir fırsat olarak hazırladı Hrant Dink. Bu yayın kendisi açısından o acılı dönemde ölen Ermeniler kadar din değiştirerek, evlat edinilerek ya da evlendirilerek sağ kalan Ermeniler de bulunduğu gerçeğini konuşulur kılmak için bir vesileydi.

Ancak haberin *Hürriyet* gazetesi manşetlerine çıkması sonrasında Genelkurmay sert bir kınama bildirisi yayınladı. Diaspora Ermenilerine Türk düşmanlığından kurtulmalarını telkin eden yazısından cımbızlanan bir cümleyle “Türk düşmanı” ilan edilerek radikal sağ basın ve ulusal gazetelerin kimi önemli köşe yazarları eşliğinde başlayan anti-kampanya Hrant'ın adını kendisi için zulüm olan bir mecraya taşıdı.

Genelkurmay bildirisi akabinde İstanbul Valiliği'nde MİT mensuplarınca tehdit edildikten bir süre sonra öldürüldü. Her yazıya, her söyleşiye nefes tüketir, kendini yeniden ve yeniden izaha mecbur hissederken öldürüldü. Ülkü Ocakları, *Agos*'un önünde “Hrant Dink bundan sonra bütün öfkemizin ve nefretimizin hedefidir, hedefimizdir” diye bağırırken, mahkemeler bilirkişi raporuna rağmen ısrarla onu mahkûm etti. Yargıtay o mahkûmiyeti onaylamakta beis görmezken 19 Ocak 2007 tarihinde gazetesi *Agos*'un girişinde güpegündüz vurularak öldürüldü.

Yeni Milat

Bu cinayet pek çok açıdan milat oldu. Dört gün sonra 23 Ocak'ta düzenlenen cenaze törenine yüz binlerce insan katıldı ve Hrant Dink “Hepimiz Hrantız, Hepimiz Ermeniyiz” pankartlarıyla uğurlandı. Onun şahsında devletin komplocu geleneği ifşa edilirken, aradan geçen yıllarda cinayet davası üzerinden esirgenen adalet, 19 Ocak yıldönümlerini 1915 dâhil yakın tarihin bütün kıyım ve provokasyonları ile faili meçhullerin simgesi haline getirdi.

Söz konusu cinayet davasında silinen telefon görüşmeleri, karartılan deliller, gizlenen bilgiler, imha edilen raporlar birbirini izledi. Devlet Denetleme Kurulu'nun soruşturulmasını bizzat salık verdiği emniyetten jandarmaya, istihbarattan yargıya, siyasetten yargıya tek mil görevlilere halen soruşturma açılmadı. Dolayısıyla cinayetin esas sorumluları ve gerçek failleri ortaya çıkmadan 17 Ocak 2012'de iki sanık mahkûm edilerek dava kapatılmaya çalışıldı. Yargıtay aşamasına gelen dava, bulunacak “örgüt”ün çapı üzerinden nasıl bir Türkiye'de yaşayacağımızın da belirleyicisi olacak.

Aradan geçen altı yılda, Türkiye toplumu Hrant Dink'in şahsında 1915 tabusuna ilişkin verilmek istenen “mesaj”ı algılayarak, tabunun kırılması ve barışın tesisi noktasında tavır koydu. Öğretim üyeleri ve gazetecilerden oluşan bir grup tarafından “1915'te Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı Büyük Felâket'e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum” sözleriyle 14 Aralık 2008 tarihinde başlatılan imza kampanyası, 30.837 kişilik listesi ile büyük ses getirdi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, kampanyayla ilgili olarak “Herhalde onlar böyle bir soykırımı işlemiş olacaklar ki özür diliyorlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir sorunu yok” sözleri anımsanırsa devlet siyasetinin bu konuda halen toplumun ne kadar gerisinde olduğu daha iyi anlaşılır.

O toplumun elinde şimdi bir kitap daha var. Geçen yıl Ekim ayında Türkiye’de gazeteciliğin duayen isimlerinden biri olan Hasan Cemal’in *1915: Ermeni Soykırımı* adlı kitabı yayımlandı. Şöyle sesleniyordu kamuoyuna Cemal:

Her yıl belirli tarihlerde hüznü yüz ifadeleriyle *Agos*’un koridorlarında boy göstermek, 19 Ocak’larda Hrant Dink’i anma törenlerine, yürüyüşlerine katılmak... Ermeniler acaba ‘Cemal Paşa’nın torunu’yla kendi acılarını paylaşmak istiyorlar mıydı, isterler miydi? Bilemedim. Ama sonra, Erivan’da güneşin etrafı kızıla boyayarak sisler içinde doğduğu o sabah vaktini anımsadım. Ermeni Soykırımı Anıtı’na üç beyaz karanfil bırakırken kendi başıma mırıldanmışım: ‘Sevgili Hrant, beni buraya senin acıların getirdi; senin ve atalarının o acılarını anlamaya, yüreğimde hissetmeye çalışıyor ve paylaşıyorum. Rahat uyu kardeşim’...

2015’e yaklaşırken Ermeni soykırımı ile yüzleşme, Kürt Sorunu’nun çözümünün esas temeli olması gereken yer olarak kendisini dayatıyor. 2009’da imzalanan ve Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını, diplomatik ilişkinin başlamasını öngören protokoller hâlâ rafta. Bugün de dün de ısrarla kilitli. Oysa toplum eşikten geçmeye hazır. Çünkü ülkenin selameti o biricik barış umudunda.

O barış umudu da bütünlük gerektiriyor. Bu açıdan devletin resmî özrü, sadece bir kabul değil, bir daha bu acıların kolay kolay yaşanmayacağına dair bir teminat olmalıdır. Nitekim Cumhuriyet boyunca süregelen inkâr, yakın dönemin yeni toplumsal acılarına da alan açtı. Kürt Sorunu çözüme kavuşurken, birinci kare olarak 1915’e geri dönülmesini bu açıdan bir Ermeni olarak değil, bir vatandaş olarak önemsiyorum.

Zor ve kırılğan günlerden geçiyoruz. Bir yandan PKK lideri Murat Karayılan’ın ateşkes ve silahlı güçlerin çekilmesine yönelik Kandil’deki basın toplantısında haber merkezleri ve gazeteciler arasında izdiham yaşanırken, aynı gün Silivri’de bir dönem Kandille, örgütle ilgili haber yaptıkları için yargılanan KCK tutuklusuz gazetecilerin duruşması görülüyordu. O gün 26’sı tutuklu 46 gazeteci ve basın çalışanının yargılandığı Silivri Cezaevi’ndeki davanın 13. duruşmasında Kürtçe tercüman vasıtasıyla tüm sanıklar adına savunma yapan tutuklu gazeteci Ertuş Bozkurt, “Bugün 24 Nisan, Ermeni katliamının yıl dönümü. Bu acıyı paylaşıyoruz” dediğinde, titredim. Bahsettiğim bütünlük buydu.

Her ne kadar basına bu yılki anmalara ilişkin derin bir boykot uygulanmış olsa da, ses kendine sızacağı delikleri buluyor ve set çekilen duvarlarda daha da bir gür yankılanıyor. Ben de Ertuş Bozkurt’un şahsında, en yalnız zamanlarda kendinin dışındakilere verilen sesi minnetle bağırma basıyor, bütün KCK tutuklularının salıverildiği bir barışta hep birlikte özgürce, yan yana durabilmeyi diliyorum.